

УДК 372.8:811.161.28

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-8(346)-2-34-45

Каліш Валентина Антонівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
літератури і методики навчання
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
м. Глухів, Україна.
va-kl@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1495-5054>

**ВИВЧЕННЯ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ
ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ
ЯК ЗАСОБУ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ
(НА МАТЕРІАЛІ ЕПІСТОЛЯРІЮ О. ДОВЖЕНКА)**

Комунікативно-когнітивна наукова парадигма орієнтує вивчати здобувачами вищої філологічної освіти мовні одиниці, в тому числі і складне речення, на основі тексту. Сучасні навчально-методичні матеріали (збірники вправ, посібники) переважно ураховують означену вимогу, однак здебільшого подаються уривки з художніх, зрідка публіцистичних текстів, і речення в цілому розглядається з урахуванням формально-синтаксичного підходу. Це ж саме ми можемо стверджувати й про шкільну лінгвометодику. Однак епістолярний дискурс на сьогодні набуває особливої актуальності в різних галузях знань, у тому числі й мовознавстві, оскільки епістолярій є важливим складником усієї літературної спадщини письменника, багатогранності його життя, своєрідності його світосприйняття, взаємин із сучасниками, особливостей його індивідуального мислення, мовотворчості. Листи і щоденникові записи фіксують справжнє мовлення письменника і живе мовлення відповідної доби. Окрім того, складне речення в епістолярії є важливим засобом творення такого унікального тексту. Тому вважаємо доцільним в освітній процес, зорієнтований на вивчення у вищій школі складного речення, залучати уривки епістолярію письменників.

Мова листів та щоденникових записів видатного українського письменника, кіносценариста О. Довженка, як показав контекстуальний аналіз синтаксичних конструкцій і способів їх організації в епістолярному тексті, вирізняється своєю індивідуальністю, розкриває його як талановиту особистість, знавця літературної і народно-розмовної мови, як мовотворця. Аналіз синтаксичних конструкцій мови епістолярію О. Довженка дає підстави стверджувати, що письменник користується

всіма структурно-семантичними і комунікативними типами та різновидами синтаксичних одиниць, характерних для української мови, що й уможливило використання його текстів для вивчення синтаксичних одиниць, зокрема складного речення

Проблеми складного речення з урахуванням формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної організації досліджували такі вчені, як П. Адамець, Н. Аругюнова, І. Вихованець, М. Всеволодова, К. Городенська, Н. Гуйванюк, Т. Гнаткович, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Г. Золотова, Н. Іваницька, А. Кващук, І. Кухарчук, В. Матезіус, О. Мельничук, М. Плющ, І. Слинько, Н. Слюсарева, К. Шульжук, А. Ярмолюк. У працях названих науковців розкривається сутність складного речення, різні підходи до його вивчення, засоби зв'язку, структурно-семантичні типи і різновиди, їх семантика та прагматика, а також методика їх вивчення. Однак у зазначеному в назві нашої публікації аспекті складне речення не розглядалося.

Окреслене вище й зумовлює актуальність нашої розвідки. Причому на відміну від традиційної методичної статті ми прагнемо дати аналіз складного речення в епістолярії О. Довженка, а вже матеріал дослідження може використовуватися і викладачами вищих освітніх закладів, і вчителями-словесниками для пропонованих лінгводидактами різних типів і видів вправ аналітичного, конструктивного, комунікативного характеру тощо. Окрім того, зауважимо, що щоденникові записи й листи видатного українського митця О. Довженка мають виховний потенціал – забезпечують формування мовної особистості, виробляють уміння комунікативно виправдано й доцільно використовувати під час спілкування синтаксичні засоби мови та формування у молоді національної свідомості, гідності, патріотизму.

Отже, *мета нашої розвідки* – сформулювати у майбутніх учителів української мови і літератури професійно значущі синтаксичні компетенції, розкрити роль складного речення в синтаксичній організації епістолярного тексту.

Вивчення здобувачами вищої філологічної освіти складних синтаксичних одиниць на основі текстів епістолярної спадщини О. Довженка здійснювалося переважно з використанням методик описового методу, який дав змогу докладно класифікувати та інтерпретувати виявлені синтаксичні явища; методу стилістичного спостереження над синтаксичними явищами в епістолярному тексті, що забезпечує розуміння їх смислової доречності й художньо-естетичної виразності, а також методик аналізу, синтезу, узагальнення та ін. Саме такий комплексний підхід дав можливість провести всебічний аналіз синтаксичних засобів епістолярної спадщини О. Довженка та визначити шляхи використання її у процесі опанування майбутніми фахівцями складним реченням як засобом синтаксичної організації епістолярного тексту.

У визначенні синтаксичних особливостей епістолярного ідіостиллю видатного майстра слова О. Довженка варто зупинитися на функціональному навантаженні складних речень. Дослідження показало, що в текстах «Щоденника» і в його листах представлені всі структурно-семантичні типи складних конструкцій, хоча і в різному кількісному співвідношенні: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові речення та складні синтаксичні конструкції з різними видами синтаксичного зв'язку. Зазначене уможлиблює використання матеріалів розвідки під час вивчення будь-якого типу складного речення для спостереження, виокремлення, встановлення засобів зв'язку, смислових відношень, визначення видів і різновидів, перетворення одного типу речень в інший, синтаксичного аналізу, пояснення чи вставлення розділових знаків тощо, а також для розв'язання комунікативних завдань.

Розглянемо перший тип складних речень – складносурядні. Майбутні філологи мають знати, що ці конструкції являють собою клас синтаксичних одиниць, диференційною ознакою яких є синтаксична рівноправність поєднаних сурядним зв'язком предикативних частин щодо всього складного речення як цілісної структури (Вихованець, 1993, с. 297). Наше дослідження показало, що у структурі складносурядних речень, ужитих в епістолярії О. Довженка, маємо недовільні об'єднання предикативних компонентів, смислові єдності, які відображають зв'язки різних, але пов'язаних чимось спільним подій, фактів, явищ, що є важливими для письменника, турбують його і про які він хоче обов'язково повідомити. Залежно від того, як він сприймає реальні події, як вони ним усвідомлюються, в його мовотворенні виникають складносурядні структури з різними семантико-синтаксичними відношеннями, переважно, як доводить статичний аналіз, з єднальними і зіставно-протиставними, зокрема: **єднальними**: *У мене в голові ніби обірвалися усі абсолютно проводи, і жодна думка не може вилетіти з неї, не може ширяти, не може линути на крилах до читача* (Довженко, 1985, с. 184); *Придумав назву «Молода кров», перебирав прізвища, дійових осіб, персонажів, типаж знайомих, сюжетну в'язь, і голова втомилася до впаду* (Довженко, 1985, с. 193); *Людина родиться для щастя й для радості, і бореться вона і діє во ім'я щастя; Руїни обурливо огидні. Вони пригноблюють душі, і в них не хочу я шукати красу* (Довженко, 1985, с. 219); *У моїй Симфонії перемагала Радість, і сила її оптимізму і всепокоряюча Краса були якраз у подоланні наявності безлічі лихого* (Довженко, 1985, с. 198); **зіставно-протиставними**: *Пробував сміятися, а хочеться плакати; Поволі одкрystalізується основа фабули, сюжетні ходи персонажів, а зміст, і деталі форми, і гострота, і гра знайдуться* (Довженко, 1985, с. 193); *Босць із хибами все-таки босць, а муха без хиб – всього лише бездоганна муха* (Довженко, 1985, с. 257).

Наведені зразки здебільшого мають афористичний характер, а тому їх можна пропонувати здобувачам освіти для різного виду творчих робіт.

Цікаві факти виявлено в результаті спостереження за способами вираження семантичних відношень синтаксичних одиниць. Зокрема, найчастіше в епістолярній спадщині вживається сполучник **і**, який слугує засобом наближення до розмовної мови, яскраво, експресивно підкреслює смисл речення: *Молодий народ ішов до партизан в ліси, і матері благословляли синів своїх на труд і грізні бої, на життя в лісах і болотах, на подвиги* (Довженко, 1985, с. 116); *Розмова може вестися на загальних і на крупних планах: голова і дріт, і кров, і блиск очей і зубів у темряві, і дріт терновий обвиває голову і вгрузає шипами в чоло, і кров з чола капле, і біль, і ненависть, і пристрасть* (Довженко, 1985, с. 192); *Так, я подивився на вас, і мені стало вас так жалько, ви лежали такі умучені, такі сердешні* (Довженко, 1985, с. 246).

Спостереження за такими реченнями з однаковим засобом синтаксичного зв'язку формує у здобувачів освіти уміння розпізнавати різні семантико-синтаксичні відношення, а також уживання самого сполучника **і** між різними синтаксичними компонентами.

Значну частку становлять складносурядні зіставно-протиставні речення із такими сполучниками: **а**: *Повернувся боєць до рідного села, а села немає. Повернувся до хати, а хати нема. Везла мене кудись да й загубила, а сини на війні, а одного вбили, а бабу рознесло бомбою і хату* (Довженко, 1985, с. 213); *На грудях автомати, а в грудях вовчі душі* (Довженко, 1985, с. 243); *Мовляв, придушили мене, а я ось почекаю* (Довженко, 1985, с. 342); **зате, проте**: *Він був просто нерозумною людиною, людиною, так би мовити, малолітражною розумово, зате він був слухняний, позитивно слухняний, чесний, завжди готовий до всяких позитивностей, з гарною усмішкою, хоч-не-хоч, як гусак в саджу* (Довженко, 1985, с. 420); *Він боїться, що вони викриють його, проте все обійшлося благополучно, на стику хитрості з боягузництвом, нахабства й аморальності з нікчемством і низькопоклонництвом і лакейством примирив недоліки людські* (Довженко, 1985, с. 427).

Використання таких речень на практичних заняттях дає змогу спостерігати за виявом різних семантико-синтаксичних відношень в одному виді складносурядного речення.

З-поміж складних речень, якими насичений епістолярій О. Довженка, особливо виокремлюються складнопідрядні нерозчленованої та розчленованої структури. Майбутні філологи мають знати, що складнопідрядні речення з формально-синтаксичного боку являють собою конструкції, які поєднують нерівноправні предикативні частини. Семантична ж структура таких речень формується семантико-синтаксичним відношеннями, що порівняно зі складносурядними є набагато різноманітніші і відтворюють складні стосунки між явищами, фактами, подіями, дають можливість передати думки, відчуття,

сприймання, волевиявлення, сподівання, емоційний і волевий стан, оцінку, характеристику, з'ясувати причину, висловити припущення тощо. Саме цією функціональною вагомістю можна пояснити значну частку складнопідрядних речень в епістолярії О. Довженка.

Серед речень нерозчленованої структури особливу увагу слід надати реченням з підрядними з'ясувальними. На основі цього виду речень здобувачі освіти помічають і усвідомлюють, що головна частина таких речень, як відомо, характеризується структурною і семантичною неповнотою, яку компенсує підрядна частина, що розкриває зміст певного слова у головній частині. Тому цілком виправданою є їх частотність у листах, у яких автор про щось розповідає, розмірковує, передає свої вчинки, дії, різні відчуття, сподівання, психічний стан, цікавість, турботу, захоплення, задоволення чи незадоволення тощо.

Пропонуючи для аналізу тексти з таким реченнями, ставимо завдання виокремити їх, звернути увагу на семантику опорного компонента. Відповідно до авторського задуму найчастіше семантичну структуру таких складнопідрядних речень формують опорні слова із значенням *мовлення, мислення, процесів розумової діяльності, волевиявлення, спонукання, сприймання, відчуття, сподівання, віри, почуття, буття* тощо. Для прикладу наведемо уривок з листа до І. Соколянського (1928 р.), в якому складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними є домінувальними: *І от я думаю, що варто би зорганізувати якусь невелику компанію з одного-двох вчених вроді тебе, одного-двох режисерів і художників. Я певний, що через півроку теоретичної роботи можна б було приступити вже до першої зйомки, у яку я вірю на сто процентів. Було б краще, коли це все робити не показанному, з статутом, членськими внесками, деклараціями, а просто. А далі вже буде видно. У всякому разі досвід показує, що подібні організації часто у житті не йдуть даліше декларації... Коли б ти знав, як я жалію, що ми живемо не в одному місті. Я певний, що уже ми тільки з тобою могли б багато зробити* (Довженко, 1985, с. 29); *Згадала вона все, що бачила в огні пожеж, тікаючи од німців через всю Україну – попалену, розбиту, поруйновану, обездолену* (Довженко, 1985, с. 138); *Я сподіваюся, що Ви зразу ж почнете децю приберігати для цього* (Довженко, 1985, с. 317); *Вона відчула, що трапилось лихо і що воно не обмине її* (Довженко, 1985, с. 127).

На основі епістолярних текстів майбутні словесники мають можливість спостерігати за формально-синтаксичною, семантико-синтаксичною, комунікативною організацією складнопідрядних речень з підрядними присубстантивно-атрибутивними та займенниково-співвідносними, оскільки, як показує дослідження, ці різновиди речень автор уживає для вираження власних оцінок, характеристик, ставлення до описуваних подій, явищ, осіб, передачі емоційних характеристик тощо, наприклад: *Треба вкласти в уста персонажів все краще і високе, що сприяло б художній висоті і високій життєвій правді твору*

(Довженко, 1985, с. 184); *Сьогодні ми не належим уже собі. Ми належим війні, яка змінить світ. Ми належим майбутньому, бредучи по коліна в крові, окрашені минулим, якому також ми належим* (Довженко, 1985, с. 189); *Завжди знайдуться розумаки, що почнуть тебе шпигувати так чи інакше* (Довженко, 1985, с. 195); *Я розчинився на мільйони звуків у трансцендентній своїй найвищій сфері і написав для людей, яких я люблю більше за все на світі, правду, всю, без страху, без ложних слизьких, солодких і підлих прикрас, без угодицтва, без тупості і без потурання тупості застарілих неуків і холодних честолюбців, безмірно личних і ненаситних, жорстоких невір і ненавидів людини* (Довженко, 1985, с. 197); *Всім, хто унеможливить стопроцентну, безоговорочну, увішану ідіотськими прикрасами мерзоту війни, хотів би творити я пам'ятник вкупі з людьми-братами* (ЗІ ІХ [19] 45) (Довженко); *Чим більше пишу і вдумуюсь в написане, тим більше люблю сю людину* (22/ 1/ 1944) (Довженко).

Речення розчленованої структури виконують не менш важливу стилістичну роль у мовотворчості О. Довженка. Найбільш уживаними вважаємо речення із порівняльними, причиновими, умовними відношеннями та інші. Для аналізу зі здобувачами освіти цього структурно-семантичного типу речень використовуємо тексти із «Щоденника» письменника та листів з різними видами детермінантних підрядних речень, зокрема: *часу: Планетарне безумство цілком очевидне, коли дивлюсь підряд коробок двадцять хроніки-кіно, німецької, нашої, англійської і американської* (15/11 [19] 45) (Довженко); *Се було під Києвом ще до того часу, коли його величність Випадок поклав на мою сиву голову свою холодну мертву руку* (Довженко, 1985, с. 323); *Я хотів би вмерти після того, як напишу одну книжку про український народ* (11 / X / [19] 45) (Довженко); *мети: Я зроблю все від мене залежне, аби як можна швидше приїхати на тиждень до Києва* (Довженко 1985, с. 347–348); *причини: І мені плакати хотілось, що людина покинула мене, така хороша і приємна* (Довженко, 1985, с. 436); *І нічого вже ніколи, нічим і ніяк не поборюся я з ними, бо я безсилий проти них* (Довженко, 1985, с.385); *Пошлю і попрошу подати якийсь знак, бо так далі жити не можна* (16 / X [19] 45) (Довженко); *умови: Якщо вибирати між красою і правдою, я вибираю красу. І коли ми не постигнемо краси, ми ніколи не зрозуміємо правди ні в минулому, ні в сучаснім, ні в майбутньому* (Довженко, 1985, с. 183); *Коли немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недоброзичливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності чи добробуту, – невже любов до свого народу є націоналізм?* (27/VII [19] 45) (Довженко); *Я не можу радуватися, коли навколо мене людям погано* (26 / VIII [19] 45) (Довженко); *Думаю за цей місяць озвучити, коли договоряться тут з якоюсь фірмою* (Довженко, 1985, с. 292); *допустові: Будьте мудримися і людяними, як би не було це важко в Ваших обставинах* (Довженко, 1985, с. 317) та інші.

Проте слід наголосити, що набагато частіше О. Довженко передає свої роздуми, світовідчуття, емоційний та вольовий стан, прагнення, бажання тощо, використовуючи неелементарні складнопідрядні речення з різними видами підрядності: однорідною і неоднорідною супідрядністю та послідовною підрядністю або контаміновані багатокomпонентні складнопідрядні речення.

Залучені для вибудови системи вправ до відповідної теми тексти з епістолярію письменника дають змогу майбутнім філологам не лише закріпити теоретичні знання про різні види неелементарних складнопідрядних речень, а й усвідомити, що такі конструкції виражають різні семантико-синтаксичні відношення, а отже, уможливають митцеві передати плин і глобальність думок, різнобічно відтворити те, що уявляє, сприймає, відчуває, схвилювати адресата, примусити його замислитись, сприйняти сказане чи заперечити, дати власну оцінку тощо. Наведемо окремі приклади таких конструкцій: *Коли б я вірив у бога, я попросив, помолився б йому, аби послав він мені ясного розуму на десять літ, аби зробити щось добре для свого народу* (Довженко, 1985, с. 185); *І коли топтатимуть перед тобою ім'я моє мале, якщо се буде треба на щось нечистим, злим людям, не одкинь мене і дай мені вмерти на своїй землі, що дала мені хліб і серце, любов і звичаї твої, і радість творчості, і труд, і велику печаль, і страждання* (Довженко, 1985, с. 188); *Я помітив, що характерною рисою тупих людей, що займають іноді відповідальні посади, є уміння швидко приймати радикальні рішення з усякого питання* (Довженко, 1985, с. 195); *Сьогодні точно і вповні відчув я усім серцем, що мені судилося, якщо я не вмру наглою смертю, написати одну велику книгу, ту саму, яка жила в моїй підсвідомості багато вже літ* (Довженко, 1985, с. 200); *От зараз почуваю, що для того, аби догнати, перегнати і не соскочить на тонові фільми, я почну наново вимотувати з себе жили і рвать на собі м'ясо років з три* (Довженко, 1985, с. 295).

Серед багатокomпонентних складнопідрядних речень значну частку становлять конструкції з послідовною підрядністю, у яких лише перша підрядна частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною, а кожне наступне підрядне синтаксично залежне. Поширеними в епістолярних текстах О. Довженка є триступеневі структури, у яких підрядні виражають різні семантико-синтаксичні відношення. Переважно у таких конструкціях головну підрядну частину ставить на початку речення, констатує якийсь факт, а вже у підрядних розкриває зміст, вказує на певну ознаку, умову тощо. Наприклад: *Я певний, що через півроку теоретичної роботи можна б було приступитися вже до першої зйомки, у які я вірю на сто процентів* (Довженко) – підрядні з'ясувальне та присубстантивно-атрибутивне; *Вчора одержав телеграму од сестри, де мене повідомляють, що мого прекрасного, дорогого, безконечно чесного сімдесятир'яохлітнього батька вигнали з колгоспу* (Довженко, 1985, с. 301) – підрядні присубстантивно-

атрибутивне та з'ясувальне; *У мене зараз стільки майже викінчених планів постановок, що, здається, міг би працювати сто літ, коли б не заважали* (Довженко, 1985, с. 292) – підрядні присубстантивно-атрибутивне та умови; *Сподіваюся, що ти зі мною не скучатимеш, якщо тебе ще не остаточно заїли твої сліпо-глухо-німо-безруко-безносо-безголово-безголосо-беззубі вихованці* (Довженко, 1985, с. 300) – підрядні з'ясувальне та умови; *По-перше, радіо (тьфу-тьфу-тьфу! щоб не потрощилися лампочки), яке ловить усю Європу, ніби вона у тебе під вухом* (Довженко, 1985, с. 300) – підрядні присубстантивно-атрибутивне та компаративне (порівняльне).

В окремих випадках підрядні, що перебувають у послідовній залежності, займають препозицію щодо головного, зокрема: *Коли я думаю, що мені треба повернутись до Харкова, мені стає страшно* (Довженко, 1985, с. 302). У таких конструкціях основне комунікативне навантаження несе головна частина, а підрядні виражають відношення часу, умови, з'ясувальні тощо

На основі дослідження епістолярних текстів здобувачі освіти мають можливість виділяти й аналізувати й інші типи багатокomпонентних складнопідрядних речень, зокрема: з **однорідною супідрядністю**, у яких усі підрядні частини відносяться до головної частини і пояснюють її в цілому або якийсь один член речення, виражаючи однотипні відношення: *Недавно заходив до мене Нагнибіда Микола, який читав «Зачаровану Десну» і якому вона дуже вподобалась* (Довженко, 1985, с. 347); *Трохи згодом, після побачення з Вами, я напишу персональне прохання маршалу Жукову, якого я також люблю і шаную і з яким я мав колись добру нагоду бути знайомим* (Довженко, 1985, с. 323); *Повнометражність вимагає високого інтелектуального шаржу, щоб сміх ішов непомітно, як проміння, як шумовиння з повного вищерт келиха дорогого вина, щоб десь, проте, за ним ні-ні та й почувалася терпкість прихованої гіркоти страждання* (Довженко, 1985, с. 320–321); *Прийміть же мій привіт і самі найкращі побажання особистої перемоги і щастя у всіх Ваших діях, щоб скінчилась скорше війна, щоб повернутися нам до студії і повному розпочати будувати нашу культуру, нашу кіноматюграфію і господарство* (Довженко, 1985, с. 316); з **неоднорідною супідрядністю**, за якої підрядні різноструктурні і різнофункціональні, при цьому одне підрядне може пояснювати зміст усієї головної частини, а інше – якийсь її член, або підрядні однофункціональні, проте відносяться до різних членів головної частини, наприклад: *Коли б ти знав, як я жалію, що ми живемо не в одному місті* (Довженко, 1985, с. 291); *Не синам моїм, не героям, що літали попід небесами, кидаючи бомби, не полководцям, що водять нас в бої, не парубійкам полум'яним, що кидались в високім пароксизмі грудьми на кулемети* (Довженко, 1985, с. 291).

Як показує практика, серед усіх типів складних речень найбільш складними для аналізу здобувачами освіти є складні синтаксичні

конструкції з різними типами зв'язку, хоча в мовленні вони використовуються найчастіше. Це засвідчує й епістолярій О. Довженка, у щоденникових записах і листах якого конструкції з різними типами зв'язку є найбільш поширеними і в яких можлива реалізація найрізноманітніших семантико-синтаксичних відношень, що вербалізують складні стосунки між реаліями позамовної дійсності, а отже, мають значні стилістичні можливості. Наприклад, можемо для синтаксичного аналізу майбутнім учителям-словесникам запропонувати такі зразки: **складні синтаксичні конструкції з сурядністю і підрядністю:** *Або я зовсім не вмю писати і все те, що я роблю, лише здається писанням за принципом – на безриб'ї і рак риба, або ж я втомився і виснажився увесь вицент;* Тисячі думок і картин збиваються в купу і мучать мене. *А витікають вони з голови неначе через мікронно тоненьку щілинку, і все написане мною здається завжди мені нікчемною краплинкою того, що я так пристрасно хотів сказати* (Довженко, 1985, с. 182); *Уперше за довгий свій вік лицедійства опинився він на таких просторах перед лицем одвічності, і прибита пилом і мізерією багатолітніх дрібниць душа його ніби вирвалася з кайданів і полинула між хмари, жахаючись, і плачучи, й радіючи трепетно, що єсть вона, душа, яка причастилась до великого* (Довженко, 1985, с. 245); **складні синтаксичні конструкції із безсполучниковим і сполучниковим зв'язком:** *Бувають епохи художників, бувають і інші епохи, які породжують людей розумних і сильних, надзвичайно мужніх* (Довженко, 1985, с. 187); *Кінотеатри жалюгідні, екрани подібні до поштових марок, маленькі, як правило, скрізь, і нікому і в голову не приходить, що екрани можуть бути великими і враження від картин зовсім іншим – величним і прекрасним* (Довженко, 1985, с. 190); *Пишу книгу. Я пришло її Вам через три роки. Якщо ж я її не допишу, якщо я, що втратив усе за одну лише помилку серця свого, умру отут од печалі в тяжкій самотині, я прошу Вас тільки про одне – хай візьмуть тоді з моїх грудей серце і поховать його на скривавленій батьківщині моїй, на Україні, на українській землі* (Довженко, 1985, с. 227).

Досить часто складні речення в епістолярії О. Довженка, як, до речі, і в усіх його творах, за своїм змістом набувають особливого урочистого пафосу й афористичності: *Будьмо пильні й суворі до себе, хай не затуманить нам світу наш успіх, будьмо ненаситні до нового, щедрі на добро, аби вода в нашому потоці була завжди чиста і прозора, щоб життя одбивалося в ньому прекрасне на радість людству* (Довженко, 1985, с. 324). *У Києві зірвано Печерську лавру. Уже ніколи над Києвом не підносиметься у блакитну височінь прекрасна золота голова. Перед смертю попрошу поховати мене десь на лаврських старовинних горах, що їх любив я більш за все на світі, щоб з них я милувався, дивлячись на свою рідну чернігівську землю. Що ці гори, як одвічне свято нашої землі, якби не були засмічені і винними складами і ще всілякою гидотою, яку навезли туди безбатченки, позбавлені*

прекрасного, перед війною. Ці гори були живі – вічною урочистою красою, що розливалася навколо, куди тільки гляне людське око. Немає Лаври. Довго будуть лежати великі руїни, до моєї вже смерті (Довженко, 1985, с. 222).

Таким чином, на основі проведеного аналізу синтаксичних одиниць, ужитих у листах О. Довженка, можна стверджувати, що домінуючими є складні конструкції, які становлять основну частку епістолярного тексту, а отже, є важливим засобом його синтаксичної організації.

Виконуючи поставлені за запропонованими викладачем епістолярними текстами О. Довженка завдання майбутні учителі водночас переконуються, що загалом складні речення різних типів, які майстерно поєднуються між собою і за змістом, і граматично, утворюючи ССЦ, переважно вживаються для передачі цілого потоку безперервних думок автора, особливого емоційного стану (схвильованості, збудження, обурення, бажання обов'язково щось зробити, чогось досягти, поділитися своїми планами), його роздумів над складними проблемами буття тощо. Наприклад: *В тім, що ти вже називаєш мене Александром Петровичем і пишеш по-руськи і нічого про себе, про плани і всі твої слова про Наркомос і його лицарів – словом, увесь зміст твого листа і його форма, все написане і ненаписане – говорять мені, скільки ж нелюдських пекельних мук доводилося і доводиться переживати тобі у боротьбі за науку, за правду, за справжній соціалістичний гуманізм з його вольними і невольними (несвідомими) ворогами. Сила нещастя розсердила і погнула тебе, жовч і образа, і жаль зробили тебе гордим і холодним: у тебе не найшлося ні одного легкого слова для мене – і я тебе од всієї душі прощаю, бо я тебе розумію, як друга, людину, бійця науки (Довженко, 1985, с. 307).*

Таким чином, дослідження епістолярію О. Довженка показало, що провідними ознаками листа як тексту є такі його властивості: цілісність, інтегративність, завершеність, змістовність, художність. Їх прагматичний характер досягається за рахунок конкретизації подій і фактів, послідовного викладу думок, дотримання смислових відношень між реченнями, що є фундаментальною властивістю тексту загалом. Складне речення таким чином є важливим засобом синтаксичної організації епістолярного тексту. Використання щоденникових записів і листів письменника в освітньому процесі (в курсі сучасної української мови під час вивчення відповідної теми, у курсі лінгвістичного аналізу тексту або стилістики) забезпечує не лише формування синтаксичної компетенції, а й удосконалює знання про епістолярій, епістолярний стиль, а також сприяє формуванню національно мовної особистості, національної свідомості, гідності, патріотизму молоді.

Список використаної літератури

1. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис : підручник. К. : Либідь, 1993. 368 с. 2. **Довженко О. П.** Твори в п'яти томах. Т. 5. К. : Дніпро, 1985. 359 с. 3. **Довженко О. П.** Щоденник. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=872>.

References

1. **Vykhovanets, I. R.** (1993). Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. 2. **Dovzhenko, O. P.** (1985). Tvory v piaty tomakh [Works in five volumes]. T. 5. Dnipro [in Ukrainian]. 3. **Dovzhenko, O. P.** Shchodennyk [Diary]. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=872> [in Ukrainian].

Калиш В. А. Вивчення складного речення здобувачами вищої філологічної освіти як засобу синтаксичної організації епістолярного тексту (на матеріалі епістолярію О. Довженка)

У статті наголошується на перевагах когнітивно-комунікативної наукової парадигми, зорієнтованої на вивчення мовних одиниць на основі тексту. Відповідно до цього пропонуються методичні рекомендації вивчення здобувачами вищої філологічної освіти складного речення з використанням епістолярних текстів, зокрема О. Довженка. З цією метою здійснено дослідження щоденникових записів та листів письменника, виокремлено різні види і різновиди складних речень, проаналізовано їх формально-синтаксичну, семантичну організацію та роль у комунікативному призначенні й організації тексту.

Залучені для вибудови системи вправ до певної теми складного речення тексти з епістолярію письменника дають змогу майбутнім філологам не лише закріпити теоретичні знання, сформувані відповідні уміння й навички, а й усвідомити, що такі конструкції виражають різні семантико-синтаксичні відношення, а отже, уможливають митцеві передати плин і глобальність думок, різнобічно відтворити те, що він уявляє, сприймає, відчуває, схвилювати адресата, примусити його замислитись, сприйняти сказане чи заперечити, дати власну оцінку тощо.

Ключові слова: складне речення, епістолярій, епістолярні тексти.

Калиш В. А. Изучение сложного предложения соискателями высшего филологического образования как средства синтаксической организации эпистолярного текста (на материале эпистолярия А. Довженко)

В статье отмечается преимущество когнитивно-коммуникативной научной парадигмы, ориентированной на изучение языковых единиц на основе текста. В соответствии с этим предлагаются методические рекомендации по изучению соискателями высшего филологического образования сложного предложения с использованием эпистолярных текстов, в частности А. Довженко. С этой целью проведено исследования дневниковых записей и писем писателя, выделено различные виды и

разновидности сложных предложений, проанализировано их формально-синтаксическую, семантическую организацию и роль в коммуникативном назначении и организации текста.

Использованные для разработки системы упражнений к определенной теме сложного предложения тексты из эпистолярия писателя дают возможность будущим филологам не только закрепить теоретические знания, сформировать соответствующие умения и навыки, но и осознать, что такие конструкции выражают различные семантико-синтаксические отношения, а следовательно, дают возможность писателю передать течение и глобальность мыслей, мнений, разносторонне воспроизвести то, что он представляет, воспринимает, чувствует, взволновать адресата, заставить его задуматься, воспринять сказанное или возразить, дать собственную оценку и т.д.

Ключевые слова: сложное предложение, эпистолярия, эпистолярные тексты.

Kalish V. Study of a complex sentence by applicants for higher philological education as a means of syntactic organization of an epistolary text (based on the material of O. Dovzhenko's epistolary)

The article emphasizes the advantages of the cognitive-communicative scientific paradigm focused on the study of language units based on the text. Accordingly, methodical recommendations are offered by students of higher philological education to study a complex sentence with the use of epistolary texts, especially O. Dovzhenko. To this end, the study of diary entries and letters of the writer, identified different types and varieties of complex sentences, analyzed their formal-syntactic, semantic organization and role in the communicative purpose of the text.

Based on the analysis of syntactic units used in Dovzhenko's letters, it can be argued that complex constructions are dominant, which constitute the main part of the epistolary text, and therefore are an important means of its syntactic organization.

Executing the epistolary texts of O. Dovzhenko suggested by the teacher, future teachers are convinced that in general complex sentences of different types, which are skillfully combined with each other in content and grammar, forming SSC, are mainly used to convey a whole stream of continuous thoughts of the author. (excitement, excitement, indignation, desire to do something, to achieve something, to share their plans), his reflections on the complex problems of life, and so on.

Texts from the writer's epistolary involved in building a system of exercises for a certain topic of a complex sentence allow future philologists not only to consolidate theoretical knowledge, form relevant skills, but also to improve knowledge of epistolary, epistolary style, and form a nationally conscious personality.

Key words: complex sentence, epistolary, epistolary texts.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2021 р.

Прийнято до друку 26.11.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.